

ӨОЖ 398.8(512.145)

ҒТАХР 13.31.52

DOI 10.37238/2960-1371.2960-138X.2026.102(2).57

Мухамбетжанова А.А.

Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

E-mail: aij-muz@mail.ru

ТАТАР ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ФОЛЬКЛОРЫ МЕН ҒҰРЫПТАРЫН ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. Бұл мақалада татар халқының музыкалық фольклоры мен салт-дәстүрлері этномузыкалық және этнографиялық тұрғыдан қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – татар музыкалық мәдениетінің жанрлық ерекшеліктерін анықтап, оның түркі халықтарының, әсіресе қазақ және ноғай халықтарының дәстүрлі музыкалық мұрасымен байланысын салыстырмалы әдіс арқылы талдау. Зерттеу барысында тарихи-этнографиялық деректер, музыкалық-фольклорлық материалдар және экспедициялық жазбалар пайдаланылды.

Мақалада татарлардың тұрмыс-салт жырлары, жоқтау дәстүрлері, бесік жырлары, балалар әндері, тақмақтар, сондай-ақ үйлену және жерлеу рәсімдеріндегі музыкалық үлгілер талданады. Сонымен қатар Астрахань татарларының музыкалық фольклоры, олардың диалектілік ерекшеліктері мен ноғай-қыпшақ мәдени кеңістігімен байланысы қарастырылады. Зерттеу барысында татар әуендерінің поэтикалық-музыкалық құрылымы, ладтық және ырғақтық ерекшеліктері, орындаушылық дәстүрлері мен импровизациялық сипаты сипатталады.

Еңбекте татар хореографиялық фольклоры да қарастырылып, «Кияусы», «Ақчатыр» сияқты ғұрыптық билердің мазмұны, құрылымы және әлеуметтік-мәдени қызметі талданады. Сонымен қатар мерекелік дәстүрлер, ұлттық тағамдар, шай ішу мәдениеті, үйлену рәсімдері және диаспора жағдайында сақталған этномәдени тәжірибелер сипатталады.

Зерттеу нәтижесінде татар музыкалық фольклорының көне қабаттары салт-дәстүрлік рәсімдерде сақталғаны және оның түркі халықтарының ортақ мәдени негізімен тығыз байланыста дамығаны анықталды. Сондай-ақ қазіргі жаһандану жағдайында татар музыкалық және хореографиялық мұрасын сақтау, жүйелеу және ғылыми тұрғыдан зерттеу этномузыкатану ғылымының маңызды бағыттарының бірі екендігі көрсетілді.

Сонымен, татар этностарының музыкалық фольклоры халықтың тарихи жолын, дәстүрін, дүниетанымын көрсететін маңызды мәдени мұра болып табылады. Оны зерттеу ұлттық бірегейлік пен мәдениетаралық байланыстардың қалыптасу ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, бұл дәстүрлерді сақтау жүйелі зерттеуді, мәдени бастамаларды қолдауды, білімді жаңа ұрпаққа жеткізуді қажет етеді.

Кілт сөздер: татар музыкалық фольклоры, этномузыкатану, салт-дәстүрлік әндер, Астрахань татарлары, ғұрыптық би мәдениеті, түркі халықтарының музыкалық дәстүрі, этникалық мәдени мұра.

Kipicne

Түркі халықтарының рухани мәдениеті мен музыкалық мұрасы қазіргі этномузыкатану мен мәдениеттану ғылымында маңызды зерттеу нысандарының бірі болып табылады. Соның ішінде татар халқының дәстүрлі музыкалық фольклоры, ғұрыптық әндері мен би мәдениеті олардың тарихи қалыптасуы мен этникалық болмысының ажырамас бөлігі ретінде ерекше назар аудартады. Татар музыкалық мәдениеті тек ұлттық өнердің көрінісі ғана емес, сонымен қатар Еділ бойы, Кавказ,

Орта Азия және Түркия аймақтарындағы түркі халықтарының мәдени байланыстарын айқындайтын құбылыс ретінде де ғылыми тұрғыдан маңызды.

Татар халқының музыкалық фольклоры ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлермен, тұрмыс-тіршілікпен және дүниетанымдық түсініктермен тығыз байланыста дамыды. Әсіресе ғұрыптық әндер, жоқтаулар, бесік жырлары, балалар әндері мен мерекелік әндер халықтың әлеуметтік өмірінде ерекше орын алады. Мұндай жанрлар арқылы халықтың дүниетанымы, тарихи жады, этикалық құндылықтары мен эстетикалық талғамы көрініс табады. Сонымен қатар татар әндері мен билерінің құрылымдық ерекшеліктері, ладтық жүйесі, ырғақтық үлгілері және орындаушылық дәстүрлері олардың басқа түркі халықтарының музыкалық мәдениетімен өзара байланысын анықтауға мүмкіндік береді.

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, татар музыкалық фольклоры тек этнографиялық құндылық қана емес, сонымен қатар этникалық бірегейлікті сақтаудың маңызды құралы болып табылады. Әсіресе диаспора жағдайында өмір сүретін татар қауымдастықтары үшін дәстүрлі ән, би және ғұрыптық мәдениет ұлттық мәдениеттің сақталуы мен ұрпақтан-ұрпаққа берілуінде маңызды рөл атқарады. Бұл тұрғыда Астрахань татарларының, сондай-ақ Ресей мен Түркия аумағында өмір сүретін татар қауымдастықтарының музыкалық дәстүрлерін зерттеу ерекше мәнге ие.

Зерттеу барысында татар халқының музыкалық фольклоры мен ғұрыптық мәдениеті салыстырмалы әдіс арқылы қарастырылады. Бұл әдіс татарлардың салт-дәстүрлері мен музыкалық жанрларында сақталған көне элементтерді анықтауға, олардың басқа түркі халықтарының мәдениетімен байланысын айқындауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар татар музыкалық мұрасының жанрлық ерекшеліктері, поэтикалық құрылымы, орындаушылық дәстүрлері мен этномәдени контексті ғылыми тұрғыдан талданады.

Осы зерттеудің мақсаты – татар халқының дәстүрлі музыкалық фольклорының ерекшеліктерін, оның ішінде ғұрыптық әндер, тұрмыс-салт жырлары мен би дәстүрлерінің құрылымдық және мәдени қызметін анықтау, сондай-ақ олардың түркі халықтарының ортақ мәдени кеңістігіндегі орнын көрсету. Зерттеу нәтижелері татар халқының мәдени мұрасын сақтау мен оны ғылыми тұрғыдан жүйелеуге, сондай-ақ түркі халықтарының музыкалық мәдениетін кешенді түрде түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің материалдары мен әдістері

Бүгінде зерттеушілер түркітілдес этностардың рухани мұрасына, оның ішінде музыкалық өнеріне көбірек көңіл бөлуде. Халқының саны аз болғанымен, татарлар өздерінің музыкалық фольклоры мен этнографиясына үлкен мән береді. Музыкалық-этнографиялық экспедициялар кезінде қызықты мәліметтер мен фонологиялық деректер жинақталды. Белгіленген тақырыптарды арнайы зерттеу аясында татарларының музыкалық фольклорын салыстырмалы түрде зерттеулер жүргізілген. Салыстырмалы талдау әдісі татарлардың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарындағы және олардың музыкалық фольклорындағы көне элементтердің сақталу дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді. Ортақ музыка мәдениеті болып табылатын татар ән жанры олардың ұлттық музыкалық өнерінің, сондай-ақ Шығыс Еуропа мен Батыс Азиядағы жекелеген аймақтарының өнерінің құрамдас бөлігі болып табылады. Осы жанрлардың әрқайсысын жеке-жеке зерттеп, бір-бірімен салыстыру арқылы ғана татар музыкасы туралы құнды ғылыми тұжырымдар жасауға болады. Бұл мәселелер толық зерттелмегендіктен, салыстыру үшін Ресей мен Түркиядан алынған материалдар пайдаланылды.

Татар фольклорын (Еділ бойындағы халықтардың), дәлірек айтсақ, әуендерін алғаш жазып алып, жариялаған адам 1770 жылдары зерттеуші Иоган Готфрид Георгий болса, келесі қадамды ғасырға жуық уақыттан кейін ғалымдар Каюм Насыри мен Александр Орлов жасады. Соңғы онжылдықта Ресейдегі түркі халықтарының бай мұрасы — дәуір аңызы (Н.Г.Гайнуллина) мен татар мен түркі тілдес этностар арасындағы этномузыкалық ұқсастықтарды (А.Р.Усманова) зерттейтін ғылыми еңбектер қорғалды. Бұл салада Карачаево-Черкесия халықтарының музыкалық шығармашылығын А.А. Даурова. Ол Қобан татарларын жазғы күн тоқырауында Кавказдың этно-мәдениеті аясында зерттесе, Б.Б.Карданова татар музыкасын халық өнерінің жанрлық ерекшеліктері мен аспаптық күй (аспаптық күй), жергілікті және этникалық әндердің сақталуы сияқты маңызды аспектілерде зерттеді.

Исхаков Д.М. «Татар халқының этнографиясы» атты еңбегінде бұл халықтың ән өнерін қазіргі этномузикатану ғылымы аясында зерттеудің маңыздылығын және бұл рухани мұраға зерттеушілердің әлі де тиісті көңіл бөлінбегендігін атап көрсетеді. Музикатанушы бұл халықтың рухани мұрасына қатысты көптеген сауалдар қоя отырып, татар халық музыкасының дүние жүзіндегі ғылыми дамуында алдыңғы шепте тұрғанын, бұл рухани мұраны пантүркілік және панкавказдық аймақта жан-жақты, жүйелі түрде зерттеу қазіргі этномузикатану ғылымының негізгі бағыттарының бірі екенін айтады.

Зерттеуші осы халықтың музыкалық фольклорын әртүрлі аспектілерден жан-жақты зерттеу қажеттігіне баса көңіл бөледі: *«Одним из ключевых векторов возможно стать всестороннее познание обрядовой и житейской традиции татар как составляющей духовной культуры этноса. Такая целенаправленность подразумевает выполнение множества изыскательских задач: освоение ногайской татарской обрядности как системы, обнаружение основ их действия в быту; создание единой классификации ногайских народных песнопений, как приуроченных, так и внеобрядовых видов; изучение современного существования музыкального фольклора татар.*

Вторым, по нашему мнению, многообещающим направлением может оказаться познание внеприуроченных вокальных видов: музыки богатырского эпоса и лиро-эпических сказаний-дестанов, историко-эпических и героико-эпических мотивов, необрядовой лирики и прочего». Одан әрі зерттеуші эпикалық шығармалардың жанрлық ерекшеліктерін, толық каталогын жасауды, музыкалық-стильдік ерекшеліктерін талдауды, көркемдік-музыкалық экспрессивтік құралдарды зерттеп, татар поэзиясының бүгінгі жай-күйін қарастыру қажет деп есептейді. Сондай-ақ татар әуенінің теориялық аспектілері: *«Ладовая структура, ритмическая специфика, основы формообразования, этномузыкальные связи, музыкальные диалекты и т.д.»* [1], – деп ғылыми тұрғыдан көтеру қажеттігін көрсетеді.

Халықтың сөйлеу тілі мен наин диалектінің өзіне тән ерекшеліктері бүкіл халықтық музыкада қайталанбас этникалық шаблон, өзіндік резерв жасайды. Сонымен түркі тілінің қыпшақ-ноғай диалектісі қазақ тілімен бірге татар, ноғай, қарқ диалектілерімен тең дәрежеде қыпшақ-ноғай топшасын құрайды. Бұл ақпараттың маңыздылығы тек натуралистік тұжырымдар тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар ұқсастықтарды табу үшін де кейінгі зерттеулер үшін өте маңызды. Осыған орай, татар тілінің диалектілері туралы мәліметтерді қарастыратын болсақ, үш диалектінің ішінен Астрахань татар диалектісі ресми тіл болып таңдалды. Астрахан өлкесінің татарлары (Астрахань татарлары) Ноғай Ордасымен және Қазақ хандығымен тарихи тығыз байланыста болды. Олардың сөйлеуінде көптеген ноғай-қыпшақ элементтері сақталған.

Айтылуы да, кейбір сөздері де қазақ тіліне өте жақын. Мысалы: «жыл» (ресми татар тілінде «ел»/«жыл»), «өте жақсы» (ресми татар тілінде «яхши»). Грамматикалық құрылым қыпшақ тілдеріне де тән.

Осы ғылыми жоба аясында қарастыратын татар халқының музыкалық мәдениеті руға бөлінбейді. Сондықтан олардың әрқайсысының музыкалық диалектісін зерттеп, шығу тегін анықтау жан-жақты этникалық контекстті қажет етеді, бұл өз алдына бүгінгі мақсатымыздан да асатын маңызды мәселе.

Көптеген халықтардың ежелгі музыкасының ерекше ырғақтары мен үлгілері олардың ғұрыптық әндерінде бұзылмай сақталған. Сондықтан бізге жеткен және Астрахань татарларының жадында сақталған салт-дәстүрлік және тұрмыстық музыкалық үлгілерді қарастырайық.

Татарлар әлемнің түкпір-түкпірінен келгендіктен, олардың белгілі бір нүктелерде сақталатын ғұрыптары мен әдет-ғұрыптары аймаққа қарай өзгереді және барлық жерде бірдей емес. Сонымен бірге белгілі бір кең тараған әдет-ғұрыптардың атаулары (мысалы, адам өлген кезде орындалатын «мәрсия», басқа жерлерде «илахи/нашид» деп аталады) әр аймақта әртүрлі аталып, аздап өзгеріп отырады. Татарлар адамның жетінші, қырқыншы, жүз күндігін және қайтыс болған жылын атап өтеді. Өлгеннен кейін марқұмның үйінде 53 күн шам жағылады, ол өмірден өтпейді деп сенеді. Алматылық А.Әжіғайтқанова бұл рәсімді адам рухының ажырау кезеңі деп түсіндіреді. Ал қазақта «Оқшауланған марқұмның денесі жерленгенге дейін көзден таса етілмей, күні-түні күзетіледі де, үйдің жарығы қырық күнге дейін сөндірілмейді. Бұл зиянкестер қастандық жасауы мүмкін деген көне түсініктен туған» [2].

Астаналық татар Сайрат Индербаеваның (1955 ж.т.) репертуарында бірнеше нота үлгілері табылды. Соның бірі – көп жылдар өтсе де өзгеріспен өте баяу жүретін ең көне әуен мен зар. Татарлар арасында бұл үлгілер «бағышлау», «юктау», «елап әйтү», «мәрсия» деген атаулары бар. Бұл ырым кезінде айтылатын жоқтаулар (қазақта – ылау, зар, даусы, жотау, аза әні, т.б.) ұлтына қарамастан, музыкалық тілі, формасы, поэтикалық құрылымы жағынан ең қарапайым, ең көне жанрлардың бірі болып саналады. Татарлар дәстүр бойынша жылау рәсімінен аулақ болған, өйткені бейбіт күнде жылау этикаға жатпайды. Дегенмен, бұл дәстүр күнделікті өмірде жоғалып кеткен тәжірибе болып саналады. Сондай жоқтаулардың біріне назар аударалық:

Юктау

Татар жоқтауы
Нот. түсірген А.Мухамбетжанова

Жәй

Һа ва дан оч кан төр кем үрдәк, төр ке мең не яз мыйча кун,үрдәк

Я ры м ис кө төш кән чакта ике бое рем дә сул кыл дай

2. Турып келсенъ сен, кайтып,
Тоьселер эдим йолынъа.
Арка ман кеткен кайтпайды,
Кеттинъ энди кайтпаска.

Бұл үлгі қазақ жоқтауларына ұқсас, ол 7-8-буындық жолдардан құрылып, қысқа музыкалық фразалардан тұрады. Диапазоны да шағын, әуендік-интонациялық

қозғалысы секунда-терциялық. Әр тармақ та жыр үлгісінің буындық өлшеміне сай келеді.

Адаммен қоштасу кезіндегі әдет-ғұрыптар туралы жаңа мәліметтер жинақталды. Жерлеу кезінде татарлар үш күн бойы «арнау» және «юктаулар» тіркестерін айтады. Бұрынғылардың бірінде мұңы басылған жұрт «дауыс бер» деп ұрандайтын рәсім болған. Бұл туралы әнші А.Сұлтанбеков: «Біздің халқымызда марқұмның басына шашатын «сес теке» деген тамаша тұз бар, бірақ ол әр жерде, мысалы, Еділ бойындағы Мишар татарларында кездесе бермейді. Жерлеуден кейін адамдар жаназа үйіне жиналып, дұға оқи бастайды. Сосын, жерлеушілер жерлеуден қайтып келгенде, жиналған жүздеген адамдардан 20-ға жуық адам 30 метрдей алға адымдап, қалың топтан алыстап кетті. Ғимаратқа жеткен бойда олар: «Ах!» деп айқайлайды және «дыбыс шығару» рәсімін жасайды. Ер адамдар айқайлайды. Бұл даусымыздың көкке жеткенін, Алла Тағаланың бізді еститінін білдіреді. Кейбір аймақтарда татарлар бұл рәсімді «дауысты көтеру» деп атайды. Ежелгі шумерлерде де дыбыс шығарудың осындай әдеті болған.

Көптеген халықтардың өз көзқарастарына, сеніміне, тұрмыс-тіршілігіне сәйкес келетін салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары бар, олардың кейбіреулері соқпалы, үрмелі немесе басқа музыкалық аспаптардың ырғағы мен дыбысына сәйкес орындалады. Уақыт өте келе өмірде маңызды рөл атқарған дәстүрлер ұмытылды. Мысалы, қазақ шамандық жырлары, емдік сикырлар (қарғыс) — бәдік, құлапсан — және зікірлер. Бұл рәсімдер бізге дейін жетіп, нотаға түсіріліп, музыкалық құрылыс ретінде жан-жақты зерттелсе де, зікірлер ғана сақталған.

Тұрмыс-салт жырларының арасында татарлар бесік жырларын «Бесік жыры» деп атайды. Төмендегі нұсқа көне бесік жырларының бірі:

Әлли-бәлли, бәу итә,
Бишегендә жил исә.
Йокла, балам, күз нурым,
Фәрештәләр сакласын.

Ай яктырта тәрәзәңне,
Йолдыз санийм төннәрдә.
Үс син, балам, акыллы булып,
Бәхет тап син гомердә.

Татар фольклоры, басқа да қазіргі халық әдет-ғұрыптары сияқты, бүгінгі күнде күнделікті өмірде толығымен қолданылмайды. Соның бір бөлігін балалар жыры, ырым-тыйымы түрінде ұсынып отырмыз. 7-8-ші буын балалар әнінің бір мысалы «Без бәләкәй чакларда» деп аталады. Р. Ф. Ягъфаров оны татар балалар әні деп сипаттаған [3].

Бұл шығарма фригиялық режимде, төрттен бір диапазонмен жасалған және тек соңында октавалық «ре» дыбысы арқылы диапазон артады. Әуен мен буын қатар үйлеседі, ал речитативтілігі қазақ балаларының әуендерін көмескі түрде еске түсіреді.

Ғалым Каюм Насири татарлардың көне әдет-ғұрпын, тұрмыс-тіршілігін, мәдениетін зерттей келе: «Босанатын ана туған күні жақындағанда ата-анасының үйіне барып, қырық күн болып, 40 күннен кейін келген жерінен өз еліне қайтады», - дейді. Татарлар ұл туғанда «Атың берекелі болсын» немесе «Шораң мықты болсын» (шорау — «байлық» дегенді білдіретін өрнек) деп қарсы алады. Бұл әулет мұрагерінің тууы жағдайында қолданылады. Қыз туғанда «Қырық сиырың берекелі болсын» дейді, мұндағы «қырық сиыр» қыз бала көтеретін сиыр санын білдіреді. Татарлардың күні

бүгінге дейін сақталған тағы бір көне әдет-ғұрыптары бар. Бала бір жасқа толғанда нағашысы жиеніне сыйлық жасап, шашын қиып тастайды.

Тағы бір маңызды дәстүрді айтып өтсек - татар өмірінде ерекше орын алатын ол қамшыны ұстау, құрметтеу мәселесі. Мысалы, бір адам шайқаста қаза тапса, жолдастары оның қамшысын үйіне әкеліп, сыйлайтын; мәртебелі қонақ келгенде, үлкен құрмет белгісі ретінде оның аяғына қамшы лақтырылатын. Ұлдың дүниеге келуі бақыт деп есептеліп, отбасы мен достары сәлем бергенде алты бұрымды өріп, жақындарының ізгі тілектерін білдіріп, сүйтіп қамшы өрілетін. Және бір қызықты ақпарат, татарлар соғысқа шыққанда олар қамшы басына қорғасын құйып жаудың басына ұрып құлатқан. Түркі тілдес халықтар үшін қамшының маңыздылығы туралы зерттеуші А.Әлібекұлының «Доспамбет – жорық жырауы» мақаласында мынадай мәліметке назар аударалық: «Доспамбет кезекті бір ұрыста қамшысын қолдан түсіріп алып, еңкейіп алуға қанды шайқас мүмкіндік бермей, соғысты жалғастырып кете береді. (...) соғыс аяқталғанда жауынгер ақынның қамшысы есіне түсіп, соны алып келуге жолға шығады», дей келе жырдың екі нұсқасынан үзінді ұсынады: «Десек те, астарлап сөйлеп, алысты меңзейтін көшпенділер үшін қамшы – өз мағынасынан бөлек, биліктің, күштің, мансаптың, бақтың, берекенің символы. Қамшысы сыну – сағын сыну, қамшысын жоғалту – бағын жоғалту, қамшысынан айрылу – билігінен айырылу. Мұндай теңеулер батырлық жырларда, жыраулар поэзиясында көптеп кездеседі» [4, 162-б.].

Айтыс өнері қазақтардағыдай татарлар арасында дамымағанымен, жастардың ақындық, әзіл-қалжың арқылы сөз ойнау сайыстары татар ауыз әдебиетінде кездеседі. Үлкен-үлкен жиындарда, той-томалақтарда (Сабан тойы сияқты), тойларда үлкен-кіші жастар айтысты бақылайды. Екі топ жастар кезектесіп әзіл-оспақ өлеңдерін айтады. «Тақмақ» деп аталатын бұл шағын өлеңдер шаруалардың тұрмыс-тіршілігін, қолөнерін атауларымен ұштастырып, сөйлеу мәнеріне сай келеді. Келесі монологтарды толығырақ қарастырайық:

Татарша:

Ай, былбылым, сайра, сайра,
Сайраганың таңға кадәр.
Егет мактый, сүзләр таба,
Кыз елмая — жавап әзер.

Мағынасы (қазақша):

Бұлбұлым-ау, сайрай берші,
Таң атқанша жырлай берші.
Жігіт мақтап сөз табады,
Қыз күледі — жауабы әзір.

Татар халқының салт-дәстүріне қатысты материалды бастапқы дерек ретінде көрсеткенімізбен, әуендердің сипаты, орындау үлгісі, музыкалық желісінің өзі ноғай музыкалық шығармаларына ұқсас. Жоғарыда айтылған шарықтау шегі татар әні екенін ескере отырып, түрік татарлары мен ноғайларының тарихын, осы аймақтағы татарлардың этникалық құрамы мен диалектілерін, екі этностың бар екендігін зерттеген поляк ғалымы және түрколог профессор Генрик Янковский Түркияда мынадай зерттеулер жасады: *«Ұлттық мәдени әдет-ғұрыптардың жойылып кеткеніне қарамастан, көптеген қарт татарлар ерекше татар әуендері туралы естеліктерін сақтайды - негізінен. Әннің бұл түрін негізінен жастар әңгімелесу арқылы орындайды,*

бірақ оны егде жастағы адамдар да орындай алады, мысалы, мерекелерде, жиындарда, ресми іс-шараларда немесе жай ғана көңіл көтеру үшін осындай жағдайларда, жас әйелдер жауап береді. [5].

Зерттеу нәтижелері

Татарлар әлемнің түкпір-түкпірінен келгендіктен, олардың белгілі бір нүктелерде сақталатын ғұрыптары мен әдет-ғұрыптары аймаққа қарай өзгереді және барлық жерде бірдей емес. Ғалым Фоат Әбубәкеровтің пікірін ескере отырып Астрахань татарларының музыкалық фольклорына қатысты мынадай қорытындыға келді: «Астрахань татарларының ертедегі дәстүрлі музыкалық мұрасы Солтүстік Кавказдағы ноғай халқының музыкалық фольклорына ұқсас, ал кейінірек көршілес елдермен көршілес елдердің халық ауыз әдебиеті дамыған. Алайда, біздің жинақталған зерттеулеріміз жан-жақты ғылыми бағалауды қажет етеді», - деп атап өтті.

Ресейдегі татарлар өздерінің ұлттық мерекелерін көпшілік алдында тойлай алмағандықтан, 90-жылдарға дейін Ораза айт мерекесін өздерінің әдет-ғұрыптары бойынша тойлаған. Нақтырақ айтсақ, олар бірнеше күн бойы ең жақсы, ең сәнді киімдерін үйінің бір бұрышына жіппен іліп қояды. Олар сондай-ақ өздерінің жақсы, жаңа киімдерін киіп, үй-үйді аралап, мейрамды бірге атап өтуге тырысқан.

Наурыз мерекесін атап өтетін қазақстандық татарлар наурыз көже пісіріп, оны «нәүрыз күжәсе» деп атайды. Қазақстандық татарлар Наурыз мерекесін көктемнің жаңаруы, бірлік пен берекенің символы ретінде атап өтеді. Бұл күні дастархан мол жайылып, татар халқының ұлттық тағамдары дайындалады. Ет тағамдарынан: Өчпочмак (үшбұрыш бәліш) – ішіне сиыр еті, картоп, пияз салынған үшбұрышты қамыр тағамы. Бәләш (зур бәләш) – үлкен дөңгелек бәліш, ет пен картоп қосылып пісіріледі. Перемяч (беяш) – майға қуырылған, ортасы ашық домалақ бәліш. Қамыр және тәтті тағамдардан: Чәк-чәк – бал құйылып, майда қуырылған қамырдан жасалатын ең танымал татар тәттісі. Кош теле (күс тілі) – майға қуырылып, үстіне қант ұнтағы себілетін қытырлақ тәтті. Қоймак (блины) – жұқа құймақ, бал немесе қаймақпен беріледі. Сусындардан айран – салқын ашытылған сүт сусыны және шәй – татар дастарханының ажырамас бөлігі, көбіне тәттілермен бірге ұсынылады. Қазақстандық татарлар Наурызда көрші халықтардың дәстүрінде құрметтеп, кейде наурыз көже де дайындайды. Мерекелік дастарқанның басты мәні – татулық, қонақжайлылық және молшылық тілеу

Татар халқында шай ішу – жай ғана сусын ішу емес, ол ерекше дәстүр мен қонақжайлылықтың белгісі. Татарлар шайды «чәй» деп атайды. Шай дастарханы — отбасыны, туыстарды, қонақтарды біріктіретін маңызды рәсім. Әсіресе кешкі уақытта бүкіл отбасы жиналып, шай ішіп, әңгіме-дүкен құрады. Қонақ келгенде алдымен міндетті түрде шай ұсынылады. Дастарханға тәттілер мен бәліштер қойылады. Шайдан бас тарту әдепсіздік болып саналады. Татар халқы үшін шай — құрметтің, сыйластықтың нышаны. Шай көбіне самаурынмен қайнатылады. Міндетті түрде чәк-чәк, бәләш, кош теле сияқты ұлттық тағамдармен бірге беріледі. Көбіне қою етіп дәмделеді. Еділ бойындағы татар мәдениетінде шай ішу дәстүрі кең тараған. Бұл аймақ Volga River бойымен байланысты. Татар халқының шайға әуестігі туралы өткен ғасырдың басында С.В.Фарфоровский: «Самую главную пищу у татаров составляет кирпичный чай (калмыцкий) без которого они не могут обойтись. По мнению многих татаров, калмыцкий чай исцеляет от многих болезней и придает силу утомленному человеку», – деп айтқан [7]. Уақыт өте келе шай ішу дәстүрі татар халқының күнделікті өмірінің ажырамас бөлігіне айналды.

Татар халқының бесік жыры – нәрестені ұйықтату үшін айтылатын халықтық ән. Татар тілінде ол көбіне «бишек жыры» (**бесік жыры**) немесе «йоклату жыры» деп аталады. Бұл жанр татар музыкалық фольклорының өте көне және маңызды бөлігінің бірі болып саналады. Осы тұрғыда татар ғалымы Гузель Файзрахмановна Юнусова «От мунаджата – к колыбельной: жанровая трансфункция в музыкальном фольклоре татар» атты еңбегінде бесік жырының қызметі мен басқа жанрлармен байланысы туралы былай деп жазылады: *«Цель данного исследования заключается в выявлении феномена заимствования функции усыпления, присущей колыбельной песне, образцами других жанров. Этот малоизученный вопрос рассматривается на примере одного из жанров лироэпической группы татарского фольклора – мунаджата... В результате анализа установлено, что как заместитель колыбельной песни мунаджат существует в двух видах: в своем оригинальном облике и в гибридной форме. Этот комбинированный вид назван мунаджат-дуа»* [8, 467б.]. Тағы бір ойында автор татар фольклорындағы бесік жырының қызметі туралы былай қорытындылайды: *«Изложенные результаты показывают, что татарский музыкальный фольклор представляет собой динамичную систему, где традиционные жанры взаимодействуют и трансформируются, а некоторые из них могут выполнять функцию колыбельной песни»*.- дейді. [8, 474-475б.]

Бүгінде татар зерттеулері көптеген салт-дәстүрлердің әдет-ғұрыптан дамығанын атап көрсетеді. Бұл қиындық қазақ диаспорасымен де тығыз байланысты. Ол жердегі халық санының аздығынан болар, мысалы, татарлардың некелері көбінесе Ресейдегі туыстары арасында ең көп шоғырланған жерлерде өтеді. Түркиядағы татарлар арасында да осыған ұқсас үрдіс сақталған. Олардың құда түсу және неке қию рәсімдері негізінен жаз айларында Түркиядағы туған ауылдарында өтеді. Осы кезеңде Голландия, Норвегия, Германия, Франция және т.б. сияқты Еуропаның әртүрлі елдеріне ақша табу үшін кеткен жас жігіттер мен қыздар жиналып, араласады.

Дегенмен, татарлардың байырғы әдет-ғұрыптары, музыкалық мұралары жергілікті тұрғындардың күнделікті тұрмыста пайдалануы үшін қабылданғанын айта кету керек. Мысалы, қазіргі татарлардың үйлену дәстүрлерін талқылағанда, Түркиядағы татар ауылдарына барған кезде: Татар, Сушехри (Сивас облысы, Сушехри ауданы), Татар, Амасия (Амасия облысы, Амасия ауданы), Татар, Чорум (Чорум облысы, Чорум ауданы) - татар үйлену тойларында ең алдымен (негізінен) жергілікті ырым-жырымдардың орындалатыны анықталды. Мысалы, қалыңдықтың үйлену тойына арналған киім-кешек, неке қию рәсімдері, түрік әуендері мен музыкалық аспаптары және т.б. Зурна мен барабан үндері кешкі жастардың мерекелерін арттырып, топтық биді сүйемелдейді. Осындай мерекелерде татар жастары да қолдарына екі ағаш қасық алып, өнерлерін ортаға салады. Бұл бидің де Түркиядан шыққаны анық.

Түрік татары Гулизар Берчан (1933 ж.т.) татар музыкасының нашар сақталғанын «біздің қожалар музыканы харам санап, қобызда(баян) ойнауға, ән айтуға тыйым салған» деп түсіндіреді. Жергілікті тұрғындар қазақтың халық аспаптары домбыра мен сыбызгадан бейхабар, сонымен қатар ұлттық билер мен аспаптық әуендердің сақталмауын өздерінің сенімдерімен байланыстырады. Көптеген ежелгі халықтар өздерінің ұлттық музыкалық фольклоры исламда музыкаға тыйым салынғандықтан ұмыт болды деп мәлімдеген.

Көпшілік бас қосатын татар тойларында олардың ерлері мен әйелдері бөлек ас ішіп, көңіл көтереді. Халық мұсылмандық негізде киініп, ислам әдебін берік ұстанады. Татарлар отбасылық ғұрпында бір жыл бұрын, кейде шұғыл жағдай туғанда екі ай бұрын құда түседі. Түркия татарларында «құда түсу», «құдағай» сөздері қолданылады.

Той үстінде қыз анасына берілетін сүт ақы төлемі әр отбасының материалдық мүмкіндігіне байланысты әртүрлі болып келеді. Тойды үш күн «байрақ асқан той» дейді. Қыз үйінде жастардың бас қосуын «кешке ойнау» деп атап, екінші күні түс ауа күйеуді шығарып салады. Қыздың әке-шешесінің үйінде неке қиылып, сол жерде «қына кеждесі» болады. Осы дәстүр үстінде қалыңдық қоштасуы түрікі салты бойынша жүзеге асырылады. Яғни, ұзатылар қыздың қолына кешке қына жағылып, түрік музыкасымен ән салып, айналасымен қоштасады.

Салт бойынша ата-енесі қызға алтыннан жасалған сағат, сырға, білезік, алқа тағы басқа бағалы заттар сыйлайды. Бұл дәстүр әлі күнге дейін саталған. Қалыңдықтың әке-шешесіне шағын сыйлықтар, жейде-көйлек, орамал сияқты кәделер берілсе, қонақтар сыйлықтардың негізін қыздың өзіне арнайды. Егер екі жақ өзара келіссе «кит» беріседі. Қазіргі кезде қызға қалың мал берілмейді. Үшінші күні келін түскенде оның бетін ғұрып бойынша қайын бикесі, келіншек ашады. Көнеде құда түскеннен бастап күйеу де, қалыңдық та ата-енеге, туысқандарға /қарсы жаққа/ көзге түспеуге тырысқан. Ертеректе ұзатылған қыз төркініне алты ай, бір жылдан кейін барғандығын және күйеуді көрсетеміз деп тойдың келесі күні ағайындары шақырған, жеңгелері көрімдік берген, ал келін үлкен адамдарға иіліп сәлем еткен.

Ауыл тұрғынының ақпаратына сүйенгенде жас келін жаңа отбасына түскен соң, ата-енемен, қайындарымен бірден сөйлесіп кетпеген. Мәселен, Сушехри ауданының тұрғыны Лүптие Халелқызы (1943 ж.т.) былай дейді: *«Келінді сөйлету үшін енесі бір қадиясын сыйлап барып онымен сөйлесе бастаған. Қадия алмаса келін аузын ашпаған. Жалпы ата-енемен, жаңа жұртымен келін сыбырлап сөйлеген»*. Және де түскен келіннің басына шымылдық ұстап, жасауын бірге әкеледі. Осы салт туралы Ақтау қаласының тұрғыны Күнбике Шайғарданова: *«диаспорадағы дәстүрдің сақталуы өз дәрежесінде болмаса да татардан алған келіндеріміз осы салтты біледі. Ресейлік татарлар ауылдарында әлі күнге дейін ұстанады, қайын атасымен, қайын ағаларымен бірнеше жылдар бойы тіл қатыспаған келіншектер бар. Бұл көнеден келе жатқан киелі салтымыз. Ақтау қаласында келін түсіргенде өзім табалдырықтан аттағанда бал жегізіп, осы шаңыраққа жұмсақ, жайлы адам болсын деп аяғының астына жастық төсеп түсірдім. Ол баба салты бойынша есіктің маңдайшасын сипап кірді»*, – дейді.

Ресейдегі татарлар үйлену тойының ең бір үлкен ғұрпы «келін көрсету». Бұл жаңа түскен келіншекті қайын жұртымен таныстыру, оның бетін ашып, жүзін көрсету үшін айтылады. Жаңа түскен келінге лезгинка билеген жастар, жаңа туған-туысқандары, жақындары өздерінің бағалы сыйлықтарын ұсынады. Астрахань облысындағы Кондрау селосының тұрғындарынан жазылып алынған ақпаратта Түркиялық татарларда кездеспеген бірқатар салттарды анықталды. Дариға Якупова (1937 ж.т.) мәліметінде қыз ұзатылудан бұрын туысқандары «шақырту» деген салт бойынша шай беріп, сыйлықтарын ұсынады. *«Қыз ұзатыларда жылайды, ата-анасымен көрісіп, босағадан шығып кетеді. Жігіттің үйінің алдында далада от жағылып, келін содан аттап жүруі керек. Бұл аластау, сақтау салты шайтан, жыннан, тіл-көзден аман болу үшін жасалады»*.

Күйеуге қалыңдығын көрсету үшін жеңгелері әр нәрсені бір сұрап, одан ұсақ сый, ақша алады. Шашуға кәмпит, ақша шашылады. Ал келінді түсіргенде әйел адамдар оны ортаға алып, басына бірнеше орамал жауып, ең үстіне жібек орамал салады. Татарлар бұл салтты «Бет көрім» деп атайды, әр адаммен көріскен кезде ол адам келін басындағы жаулықтарды бір-бірлеп ала береді. Қайын анасымен көріскенде тізесін бүгіп,

құшақтап екі иығын тигізеді, қайын бикесі, соңында абысын келіннің бетін ашады. Соңғы жаулық алынғанда келіннің беті ашылады. Бұдан соң келін ұлттық тағамдарға толы дастархан басына жиылған әйел адамдарға шай құяды. Ғұрыптағы бұл дәстүрлердің басым бөлігін диаспора өкілдері бүгін де сақтап келеді.

Бұл қонақжай халықтың осы үш мемлекетте де ұлттық киімдері сақталмаған. Жоғарыда айтып өткеніміздей ұзату, үйлену тойларында олар Түркияда түрік киімдерін, Қазақстанда және Астраханьда заманауи қалыңдық киімін киеді.

Фольклор табиғаты бойынша синкретикалық яғни ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ойлау, салт-дәстүрлерді әдет-ғұрыптарды, ұлттық киімдер мен тағамдарды, ауыз әдебиетін, ән, күй, би мәдениетін сақтауға көмектеседі. Татар халқының да би өнері өз қарқынында дамыған, сақталған. Татар хореографиялық фольклоры халықтың дәстүрлі мәдениетін зерттеу мәселелерінің кешенінде көрнекті орын алады. Ресейдегі татар халық музыкасы мен би дәстүрлерін зерттеумен айналысатын ғалым-этномузикатанушы А. Б. Софийская құрастырған «Музыкальные и танцевальные традиции татар» атты кітабында: *«Хороводные пляски включают в себя песню, движение простыми шагами по кругу, и элементы плясовых движений. В хороводных плясках татар-мишарей под аккомпанемент песни совершается движение по замкнутому кругу, внутри которого или показывают действие или исполняют пляску со сменой партнёров.»* - дейді. [7, 133-б.].

Татарлар әнді – жыр, биді – ойын десе, он екі тілді гармонды – «тальян» ал тойларында пайдаланатын ұрмалы, дөңгелек пішінді шағын тері аспабын – «дәп» деп атайды. Шығыстық дәстүрдегі рамалық барабан, қазақтың дабылына немесе даңғырасына ұқсас – «даф» деп аталады.

Татар әндерінің поэтикалық стилі көбінесе олардың өмірдегі мақсатымен анықталады. Олар үйлену тойларында, қонақтарға барғанда және мерекелерде орындалады. Ән мәтінінде импровизацияның толық үстемдігі осыдан. Көбінесе «композициялық» (этномузиколог В. Щуров айтқандай) ән айтады, яғни мағынасы жағынан аяқталған жеке шумақтар бір әуенге таңдалып алынғанда, кейде олардың біреуі кездейсоқ ансамбль мүшелерімен құрастырылған. Нәтижесінде бір ғана әуен әртүрлі жанрларды бейнелей алады: үйлену тойы, шақыру, қонақ, лирикалық және т.б.

Ұжымдық ән айту тәсілі де әндердің поэтикалық мазмұнын, өрнектің таңқаларлық мазмұнамен ерекшеленеді. Поэтикалық лирикада олардың ұжымдық ойлауымен тығыз байланысты эстетикалық өлшемдер басым. Оларға рухани мереке, адам сұлулығы, достықтың құндылығы, туған жерге деген сүйіспеншілік кіреді. Көптеген әндерде жастық шақ туралы толғаулар, бақытты кездерді еске алу, жастарға кеңестер жатады.

Татар жырларында (көне түркі поэзиясына ұқсас) психологиялық параллелизм техникасы жиі кездеседі. Поэтикалық бейнелеу тұстар да біршама бай. Мұнда екі топты бөліп көрсетуге болады: 1) объективті бейнелер: ұрман (орман), тау (тау), қапқа (қақпа), алма ағаш (алма ағашы), сандуғаш (бұлбұл), ат (ат), туғаннар (отбасы), дуслар (достар) т.б.; 2) жалпылама философиялық образдар: донья (дүние), жир (жер), гомер (өмір), заман (уақыт) т.б.

Татар мәтіндерінде әсіресе үлкен үлес жырға (ән) мән беріледі, бұл шын мәнінде олардың менталитетінің көрсеткіші. Ол тек достық әнге шақырып қана қоймайды (Әйдәгез жырлашыйк, жырлайк әле – ән айтайык), бірақ әр түрлі жағдайда да қолданылады: жырламыча түзә алмым - әнсіз өмір сүре алмаймын; жырлап йөрған шақтар – ән айтқан кезіміз; жырлашырға бик күңелле - ән айту өте қызық; жырлап

ечәбез икән — әнмен ішеміз; жырлап жибәерермен қычқырып - Ән айтамын қаттырақ және т.б.

Татарлар халқында зергерлік бұйымдар, ұлттық киімдер, кесте тігудің орта буын өкілдерінде көптеген түрлері сақталыпты. Төселетін бірнеше кестелеген миндер түрлері сақталған. Миндер – түрік тілінде «құрақ көрпе» мағынасында болғанмен татарлар бір қарыс биік, отырғанда көрпе тәрізді астына төселетін, әсемдеп кестеленіп, қапталған жастық тәрізді көрпені атайды. Татарлардың кесте тігу ісі де бүгінде аға буынның ғана қолынан келеді. Әсіресе жастық қаптың кестелерімен әсемделуі ерекше, олар бір-бірінің ою-өрнегін қайталамайды, жіптерінің түсі де сан алуан. Түркиялық татар үйлерінің көрпе-жастықтары, оралмал, қабырғаға ілетін түрлі суретті жұқа маталары, тіпті натюрморттар да қолмен кестеленген. Татарлардың бұны «ишлеме» деп атауы түрік тілінен енген («ишләме» – кестелеу мағынасында қолданылады).

Түркиялық татарлар осы ауылдарда негізінен екі топқа бөлінетіні аңғарылды. Бұл жезтандықтар мен жомбойлықтар өздерін «ноғай-татарлармыз» дейді. Ауыл тұрғынының бірі: *«Біз татарлармыз, бірақ бізді осы жердің халқы түрік нағайлары дейді. Сұраған жанға түсінікті болу үшін өзімізді ноғай татарлармыз деп танысамыз»*, – дейді. Қазақтардың жүзге, руларға бөлінетіндігі секілді жомбойлықтар іштей «шарман», «қондакөз», «жүнжияр», «қарасирақ», «ғани», «есмақай», «бұрнысау», т.б. табындарға (топтарға) бөлінеді, ал жезтандықтар бұндай мәліметтерді келтірмеді.

Татар халқының ғұрыптық би өнері де маңызды роль атқарған. Ол халықтың тұрмыс-тіршілігімен, салт-дәстүрімен және дүниетанымымен тығыз байланысты мәдени мұраның маңызды бөлігі. Би өнері тек көңіл көтеру құралы ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы әлеуметтік қатынастарды, салттық рәсімдерді және халықтың рухани құндылықтарын білдіретін көркемдік форма болып табылады.

Татарлардың дәстүрлі би мәдениеті көбіне мерекелік және ғұрыптық жағдайларда орындалған. Әсіресе үйлену тойлары, жастар ойын-сауықтары, ауыл мерекелері мен маусымдық жоралғыларда би маңызды рөл атқарған. Мұндай билерде халықтың көңіл күйі, қуанышы, әзіл-қалжыңы, сондай-ақ еңбек пен тұрмыс көріністері бейнеленеді. Татар билері әдетте жеңіл қимылдарымен, ырғақты аяқ қозғалыстарымен және қолдың нәзік пластикасымен ерекшеленеді.

Татар халқының би өнерінде ерлер мен әйелдердің орындау мәнері де өзіндік ерекшелікке ие. Ер адамдар билерінде батылдық, шапшаңдық және күш-қуат байқалса, әйелдер билерінде нәзіктік, әсемдік және ибалылық көрініс табады. Бұл ерекшелік татар қоғамындағы гендерлік мәдениет пен эстетикалық түсініктерді де көрсетеді.

Ғұрыптық билер көбіне ән мен музыкамен қатар орындалған. Музыкалық сүйемелдеуде дәстүрлі әуендер мен халық әндері қолданылып, би қозғалыстары сол әуендердің ырғағына сәйкес қалыптасқан. Мысалы, татар халық билерінің ішінде «Кияусы» және «Ақчатыр» сияқты билер кең таралған. Бұл билер көбіне мерекелік ортада орындалып, халықтың ойын-сауық мәдениетінің бір бөлігі ретінде қалыптасқан.

«Елдызым, Рушаным» ән-би ойыны («Менің жұлдызым, Рушан») «Жұлдызым, Рушаным» ән-би ойыны («Менің жұлдызым, Рушан») «Ай, йолдызым, ай йолдызым» (Умеров, 105-бет). Барлық қатысушылар шеңберге тұрады. Солист шеңбердің ортасына шығып, ән айта бастайды. Бір уақытта ол жұпты шақырады, олар қол ұстасып, бір-бірін «қайық» және бір бірін шағылыстыру арқылы «қатар секіріп» орындау. Қалғандары ән айтып, қол соғады. Содан ерлі-зайыптылар ажырасып, жас жігіт басқа қызды шақыруға кетеді, ал қыз жігітті шақырады. Қалғандары ән айтуды жалғастырады:

Үзләренң қия суы,
Безгә килеп су ала,
Чиләген тутрып ала да,
Көне төне югал.

Аудармасы: Олардың өз құдығы бар, бірақ ол бізге келеді, су жинайды оның шелектеріне салып, күні бойы біздің үйден жоғалып кетті.

Шеңбердің ішінде екі жұп билейді. Бұл екі жұп бөлініп, басқаларды шақыруға барады. Шеңбердің ортасында төрт жұп билеп жатыр. Ойын барлығы жұптасып болғанша осылай жалғасады.

Ай, йолдызым, йолдызым,
Йолдызым, Рушаным.
Кичә кәргән бакчасына
Крәргә тырышамын.

Өртүрлі мәдениеттер мен халықтардың салт-дәстүрін, көркемдік және мінез-құлық ерекшеліктерін түсіну мәдениетаралық өзара әрекеттестікте үйлесімді қарым-қатынастарды құруға көмектеседі және ұлттық бірегейлікті тануға және сақтауға мүмкіндік береді. Жаһандану үдерісіндегі халықаралық байланыстардың күннен-күнге артып келе жатқан қарқындылығын ескере отырып, ұлттық мәдениеттерде тамырын тереңге жайған салт-дәстүрлердің: 1) мәдениетаралық коммуникация контекстіндегі қазіргі адами қарым-қатынастарға; 2) бейнені қалыптастыру процесі басқа мәдениеттер; 3) ішінара дәстүрлі көркемдік-салттық тәжірибелерді зерделеу және көрсету арқылы құрылатын өзіндік мәдениеттің бейнесін қалыптастыру.

Үйлену тойындағы билер мен онымен байланысты ән мен би дәстүрлерін ғұрыптық билер деп санауға болады. Ойын билері мен билерінен айырмашылығы татар тойының билері мен дәстүрлері күні бүгінге дейін сақталған. Дәстүрлі татар үйлену тойында ежелден бері үш негізгі элемент сақталған: «йола» (салттық дәстүр), «қалым» (қалыңдық ақша), «мәхәр» (сыйлықтар), «säyläshü» (конспирация), театрлық-көркемдік аспектілері.

Астрахань татарлары әлі күнге дейін тойларда «Кияусы» немесе «Кияусылы» биін орындайды. Ол күйеу жігітті құрметтейді және тек үйлену тойларында орындалады. Астрахань татарларының үйлену тойының ғұрыптарының ішінде «Кияусы» (сөзбе-сөз «күйеу жігіттің тойы») рәсімі — қалыңдық жағындағы күйеу жігіт пен оның туыстарының тойы — ерекше мәнге ие. Рәсім екі кезеңде өтеді: «хатын туге» — әйелдер тойы және «кияусы» (жастар кеші). «Қатына» тек әйелдер қатысады. Қалыңдықтың әйел туыстары алдымен келеді. Күйеу жігіттің әйел туыстары дәстүр бойынша кешігіп келіп, өздерімен бірге «туғыз» (үлкен кәмпит), тоғыз түрлі құдалық, ақша («сүт хақы» немесе) әкеледі. «Сөт ақчасы», яғни «ана сүті» үшін төлем). Ертеде бұл тойға қалыңдық пен күйеу келмейтін. Қонақтарды қабылдап болғаннан кейін туыстары күйеу жігіттің жомарттығына мақтану үшін сыйлықтар әкеледі. Әйелдер кеткен соң «аяқ өскендәгәләр» дастархандарды жайып, кешкі асқа дайындалады.

«Кияусы» рәсімі өте кеш басталады, әр ауылда әр түрлі уақытта, тіпті жазда түн ортасы болса да. Барлығын күтгіретін күйеу жігіттің кеші дәстүр бойынша кеш болады. Үйлену тойының әуендерінде күйеу жігіт кейде билеп, үйінен қалыңдықтың үйіне барады. «Пойыз» қалыңдықтың шатырына тоқтайды. Кіре берісте өтірік шайқас басталады: қалыңдықтың үйінің қақпасы ашық, бәрі күйеу жігітті күтіп отыр, бірақ күйеу жігіт пен оның достары қалыңдықтың қонақтарымен араласуға асықпайды. Қақпадан он метр жерде «саздың» әуеніне билей бастайды. Содан кейін қалыңдықтың

отбасының өкілдері күйеу жігітке өздері жақындап, оны мерекелік шатырға апарарды. Одан кейін барлық қонақтар мерекелік шатырға кіреді, онда Саратов аккордеонының әуеніне және домбыраның ырғағымен аттас «Кияусы» әуені естіледі.

«**Кияусы**» **биі** – жеке орындау. Оны ерлер де, әйелдер де жасай алады. Музыкалық сүйемелдеу, барлық Астрахань татарларының билеріндегі сияқты, Саратов баяны (саз), бубен (кабал), кейде скрипка. Музыкалық уақыт белгісі 4/4. Үлкен шеңбер құрып, әр адам кезекпен кіреді шеңбердің ортасы, таяқша тәрізді орамалдарды беру және орындау «Кияусы». Қалғандары ырғаққа сай қол шапалақтап, музыкамен айғайлап қошемет көрсетеді.

«Үзең генә биісең,
Безгә яулық бирмисең»

Барлық ғұрыптық билерді, әсіресе, ер адамдар қолдарын айқара ашып орындайды. Қолдарын салбыратып билегендерді келемеждейтін («сынған қанатлы қаз кебек бұлып биде» — «қанаты сынған қаздай билеген»). Орамалды біреуге бермей ұзақ билеуге тыйым салынды. Биді әдетте мерекелік кештің жүргізушілері таңдаған мейман бастап, аяқтайтын. Биді аяқтау үшін ол дөңгеленіп, орамалдарды баяншыға беріп, рәсімнің аяқталғанын білдіреді.

«**Акчатыр**» **биі** («Ақ шатыр» немесе «Ақ киіз үй»). Астрахань татарларының ғұрыптық циклі таза үйлену тойын немесе жас жұбайлардың үйлену тойын білдіретін «Ақ туы» («Ақ той») рәсімін қамтиды. Кейбір ауылдарда Астрахань татарларының тойлары әлі күнге дейін үлкен шатырмен өткізіледі. Оны салуға күйеу жігіттің достары мен туыстары көмектеседі. Белгіленген күні қалыңдық қонаққа өзін көрсетпей, ақ шатырдың астында отыруы керек.

«Ак чатыр, ак чатыр,
Ак чатырда кыз ятыр.
Битен үпсәң — бал татыр,
Авызын үпсәң — тик ятыр.»

Той жүргізуші (тархан) бидің орны мен уақытын белгілейді. Қолына қызыл орамалды ұстап, шатырдың ортасына кіріп, «Акчатыр» деп қолын көтереді. Одан кейін саздың керемет үндері естіліп, тархан шатырды айналып, шатырдың көлеміне қарай үш, төрт, алты, сегіз қызды шақырады. Қызыл орамал ұстаған қыздар шатырдың ортасына кіріп, тарханмен билейді. Содан кейін тарханның белгісі бойынша қыздар әртүрлі бұрыштарға таралады және отырғандарды биге шақырады. Тархан қойылымды бақылап отырып, орамалын бұлғап аккордеоншыға белгі береді де, би қойылымы аяқталады.

Ресми түрде «Акчатыр» жеке би, бірақ топта да орындауға болады. Кейбір ер адамдар иығына орамалдың бірін қойып би билейді: «Жилкәсенә яулық салып торып биде» (иығына орамал салып биледі). Халық биі қойылымында «Акчатыр», қолдар кең жайылған, арқасы шабандоздікіндей түзу болып қалады, қолдар кезекпен шынтақтан бүгіліп, орамалды иық деңгейінде екі жаққа сермеп тұрады. Музыкалық уақыт белгісі 12/16. Негізгі ерекшелігі - жылдам қозғалу кезінде алға, артқа, жанама қозғалыстарымен, секіру немесе аяқты ырғақты тебуімен орындалады.

Бірінші фраза музыкалық сүйемелдеудің сегіз жолын қамтиды. Тархан «эстафета» орамалдарын созылған қолдарына ұстап, «басып йөрі» қимылымен шеңбер бойымен қозғалады. («Қуалашпақ», «Кияусы» биінде орамалды жұдырықтай ұстаса,

бұл биде орамал жайылып, үш саусақтың ұшымен, сұқ және ортаңғы саусақтардың арасымен бас бармақпен төмен басып ұсталады).

Екінші тіркес сегіз орындаушылық жолақтан тұрады. «Алға йөреш» қимылымен тархан шеңбер бойымен жүруін жалғастырып, шақыратын қызды таңдап алып, тоқтап, шақырғанын білдіріп, «типырдау» қимылымен оның алдынан аяғын қаға бастайды.

Үшінші сөз тіркесі он алтылық өлшемін қамтиды. Біріншісі үшін сегіз өлшем, тархан (жүргізуші) «артқа йөрү» қозғалысымен артқа жылжып, «ойлөңі» қозғалысымен шеңбердің ортасында айналады. Сосын «басып йөрі» қимылымен таңдап алған қызға оралып, орамалды береді. Орамал алып, қыз музыкалық фразаның басталуын күтіп, шеңбердің ортасына қарай жылжиды. Оның орнын тархан алады, енді бар назар ортада билеген қызға ауады.

Төртінші кинетикалық тіркесте қыз келесі орамалды кімге беру керектігін байқағандай шеңбер бойымен тегіс қозғалады. Қозғалыс кезінде ол басын төмен түсіреді. Барлық қозғалыстар ерлердің орындауынан олардың тегістігі мен қалыптылығымен ерекшеленеді. Қалған қатысушылардың барлығы алақандарын соғып, биді жігерлендіре отырып, тақмақ айтады:

Матур итеп биисең,
Күз тиярен белмисең.

Барлық тақмақтар ауызша орындалатын астрахандық татарлардың билеріне ырғақты және шулы сүйемелдеу болып табылады. Астрахань татар фольклорында тақмақтардан басқа ырғақты және шулы әсерлер бар. Мысалы, аяқтың қағуы, әр түрлі қол соғуы, барабанның (кавалдың) қағуы, қоңырау соғуы, дірілдеу, ысқыру, аяқты еденге табалау, т.б. ууу Ертеде биге ырғақты және шулы сүйемелдеу астрахандық татар әйелдерінің мерекелік киімдерінен шығатын болған, әсіресе олар ауқатты болса. Олар көпкімді монеталар, күміс зергерлік бұйымдар және інжу моншақтар таққан. Костюмдегі ер адамдар темір белдіктер мен етіктеріндегі тақалармен шу әсерлерін жасаған. Бүгінгі күні билердің негізгі сақталған ырғақты және шулы сүйемелдеу той биі кезінде қол соғу және теңге лақтыру дыбысы болып табылады. Монеталар төбеге соғылып еденге қатты құлайды. Қол соғу дыбыстары тақмақтардың ырғағымен және саратов баяны мен бубенінің музыкалық сүйемелдеуімен орындалады.

Астрахань татарларының хореографиялық этикет ережелері бойынша орамалсыз ұзақ билеу мүмкін емес. Дегенмен, егер сіз шеңбердің ортасына кірсеңіз, сізден бірнеше қадамдарды орындау қажет болады. Қыз орамалды балаға береді, содан кейін бала би ойынын жалғастырады, ол орамалды кезекте тұрған келесі қызға береді. Осылайша ол шексіз жалғаса алады. Кейбір қатысушылар бірнеше рет шықса, ал біреулер мүлдем шықпауы мүмкін.

Бидің соңында тархан бастаманы алып, эстафеталық орамалдарды баянға қою арқылы аяқтайды. Музыка тоқтап, бишілер орындарына оралады. Соло кезінде шеңберде тұрғандар кішкентай тиындарды лақтыра алады, бұл жас жұбайларға немесе орталықтағы бишілерге құнарлылық пен байлық тілегін білдіреді.

Мерекенің маңызды белгілері оның күнделікті өмірден бөлінуі болып табылады. Мереке - бұл ерекше уақыт пен ерекше көңілкүй, қасиетті, құнды кеңістік сондықтан белгілі бір атрибуттарға ие, салт-дәстүрлермен бірге жүреді. Мерекенің негізгі қызметі – әлеуметтік қауымдастық құру. Оның үстіне бұл қауымдастықтың негізінде барлық адамдар үшін маңызды идея жатыр. Сондықтан мереке белгілі бір ұжымдық

құндылықты білдіреді және эмоционалды зарядталған кеңістік-уақыт құру және тәжірибені тудыратын қауымдастық сезімін қолдайды. Сондықтан мерекелік іс-шараның рәсімі осы шарықтау шегіне және динамикасына ие.

Ат жарыс пен күрестен тұратын жарыстар фестивальдердің тамаша бөлігі болды. Жарыстар ерлік пен күшті көрсету тәсілі. Оларға тек жас жігіттер мен бозбалалар қатысып, бірінші болу — түпкі мағынада жерді бірінші тыңайту, жаңаша айтқанда, жарыста бірінші болу үшін жарысты. Бұл дәстүрді дәріптеудің сол бастапқы мағынасы фестивальдің тек бозбалалар мен жігіттерді қамтыған би және ән бөлігінде айқын көрінеді, ал қыздар мен әйелдер пассивті көрермен ретінде қалады.

Түркі халықтарының мәдениетіндегі көптеген би түрлері, әсіресе үйлену тойларында ұқсас. Тек кезеңдері ғана емес (қыз ұзату, құда түсу, қалыңдықтың үйінде күйеу жігіттің қыз ақысын төлеуі т.б.) сонымен бірге өкілдік формалары да ұқсас. Ғғғ Бұл жердегі би дәстүрі оның негізгі сәтінде – босағаға, қалыңдықты туған отбасынан шығаруға байланысты ырым-жырымдармен біріктірілген. Жаңа үйге кіру, сондай-ақ отбасылық өмірге қажетті қасиеттерді көрсететін ырым-жырымдар: күйеу жігіт пен оның достарының биі, қалыңдықтың биі, қалыңдық пен күйеу жігіттің өз билері, сондай-ақ салт-жоралар, қолпаштау, мадақтау әндері. Бұл элементтердің барлығы түркітілдес халықтардың салт-дәстүрінде кездеседі.

Би мәдениетін бірегейлік объектісі арқылы зерттеудегі мәдениеттану тәсіліне сүйене отырып, бұл зерттеу Орта Еділ және Оңтүстік Еділ бойындағы татарлардың этникалық және мәдени ерекшелігін зерттеді, олардың этникалық территориясының қалыптасуы мен салт-дәстүр, діни және көркем контексттер арасындағы байланысты қадағалады, сондай-ақ дәстүрлі би мәдениеті мен этностық мәдениеттің қалыптасуындағы рөлі мен орнын негіздеді. Мәдени сәйкестілік анықтайтын идеялар жүйелері негізінде қалыптасады ұжымдық бейсаналық; дүниетанымға қатысты құрылымдалады және орны (пейзаж) арқылы анықталады. Оның пайда болу уақытын ескере отырып, ол тілдік тұрақтыларды және ғұрыптар, рәсімдер сияқты мәдени формалар арқылы көрінеді, табиғат пен циклділік, тарих және құдайлық (табиғаттан тыс) күштер мен тәртіптің даму бағыты туралы идеяларды көрсететін әдет-ғұрыптар мен мерекелер.

Орта және Оңтүстік Еділ бойындағы татарлардың мәдени ерекшелігі мен этникалық өзін-өзі сәйкестендіруін, тану құрылымының маңызды элементтеріне ландшафтты жатқызатыны анықталды. Онымен байланысты басым іс-әрекеттер, діни нанымдар мен олардың негізінде қалыптасқан дүниетаным, ұлттық тіл, және күнделікті құрылымдарды ұйымдастыру, соның ішінде күнделікті өмір мен де әлеуметтік қатынастар. Ритуал бастапқыда мәдени тәжірибені сақтау мен жеткізудің негізгі түрі болды. Уақыт өте келе көркемдік белсенділік бұл функцияны өз мойнына алды. Ритуал қызметі қазіргі заманда фольклордың бір бөлігіне айналып, көркемдік форма ретінде түсіндіріліп, оның терең мағыналық қабаттарын мамандар ғана ашуда. Ритуалдың эмоционалдық құрамдас бөлігі әлі күнге дейін қауымдастық құралы ретінде қызмет етеді, адамдарға мәдени қауымдастықтың бір бөлігі ретінде сезінуге және өздерінің мәдени болмысын ашуға мүмкіндік береді.

Татар биінің көптеген күйлері, ән-би ойындары мен билері орны толмас жоғалды. Әрбір жеке татар этносының халық билерін анықтап, зерттеу арқылы тарих, этнография және басқа да осыған байланысты көптеген салалардағы бірқатар сұрақтарға жауап беруге болады. Татар халық билерінің, ән-би ойындарының, билерінің әртүрлілігі халықтың психологиялық ерекшеліктері мен мінезінен, тұрмыс-

тіршілігінен, кәсібінен, рухани және материалдық мәдениетінен туындады, бұл этникалық топтың мекен ету ортасының табиғи-географиялық ерекшеліктеріне де байланысты, яғни халықтың өзіндік этникалық ерекшелігіне байланысты.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу татар халқының музыкалық фольклоры мен салт-дәстүрлерінің түркі халықтарының ортақ мәдени кеңістігіндегі маңызды орнын көрсетеді. Талдау нәтижелері татарлардың музыкалық мұрасы олардың этникалық болмысын, дүниетанымын және тарихи даму жолын бейнелейтін күрделі мәдени жүйе екенін дәлелдейді. Әсіресе ғұрыптық әндер, жоқтау үлгілері, бесік жырлары, балалар әндері, тақмақтар және үйлену тойына байланысты музыкалық-би дәстүрлері халықтың рухани мәдениетінің көне қабаттарын сақтап қалғанын айқындайды.

Зерттеу барысында татар музыкалық фольклорының поэтикалық және әуендік құрылымы түркі халықтарының, соның ішінде қазақ және ноғай халықтарының музыкалық дәстүрлерімен тығыз байланысты екендігі анықталды. Әсіресе әуендік-интонациялық құрылым, буындық өлшем, поэтикалық параллелизм, сондай-ақ музыкалық ладтық және ырғақтық ерекшеліктер ортақ тарихи-мәдени негіздің бар екенін көрсетеді. Бұл ұқсастықтар татар халқының мәдениеті қыпшақ-ноғай тілдік және этникалық кеңістігінің құрамдас бөлігі ретінде қалыптасқанын дәлелдейді.

Сонымен қатар зерттеу татарлардың тұрмыс-салт жырлары, жерлеу және үйлену рәсімдері, мерекелік дәстүрлері мен би мәдениеті халықтың әлеуметтік құрылымы мен дүниетанымымен тығыз байланысты екенін көрсетті. «Кияусы», «Акчатыр» сияқты ғұрыптық билер, сондай-ақ тақмақтар мен ұжымдық ән айту дәстүрлері татар қоғамындағы мерекелік мәдениеттің маңызды элементтері болып табылады. Бұл құбылыстар тек ойын-сауық емес, сонымен қатар әлеуметтік байланыстарды нығайтатын, ұжымдық бірегейлікті қалыптастыратын мәдени тетік ретінде қызмет атқарады.

Зерттеу барысында татарлардың дәстүрлі мәдениеті тарихи көші-қон, діни ықпалдар және басқа халықтармен мәдени байланыстар нәтижесінде белгілі бір өзгерістерге ұшырағаны байқалды. Түркия, Ресей және Қазақстан аумағында өмір сүретін татар диаспораларының мәдени тәжірибесінде жергілікті дәстүрлермен синтез байқалғанымен, олардың салт-дәстүрлерінде, фольклорында және мерекелік мәдениетінде ұлттық ерекшеліктердің негізгі элементтері сақталған.

Қорыта айтқанда, татар халқының музыкалық және хореографиялық фольклоры — халықтың тарихи жадысын, дүниетанымын және мәдени бірегейлігін сақтаушы маңызды рухани мұра. Бұл мұраны жан-жақты этномузыкалық, этнографиялық және мәдениеттанулық тұрғыдан зерттеу түркі халықтарының ортақ мәдени тамырларын айқындауға, сондай-ақ ұлттық мәдениеттердің өзара байланысын түсінуге мүмкіндік береді. Сондықтан татар музыкалық фольклорын әрі қарай жүйелі түрде зерттеу, жанрлық классификациясын жасау, музыкалық-стильдік ерекшеліктерін талдау және қазіргі қоғамдағы өміршеңдігін анықтау қазіргі этномузыкатану ғылымының маңызды бағыттарының бірі болып қала береді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Исхаков, Д.М. Татар халқының этнографиясы // татар халқының материалдық және рухани мәдениеті, салт-дәстүрлері жөніндегі алғашқы оқу-практикалық еңбектердің бірі. Бұл еңбек жалпы татар этнографиясын жүйелі түрде сипаттайды. Москва., 2000. -338 б.

- [2] Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: Фолиант, 2013. Т.91: Ғұрыптық фольклор: Мұң-шер өлеңдері. – 432 б.
- [3] Ягъфаров, Р.Ф. Балалар фольклоры. Казань: Магариф, 2000. – Б.159 б.
- [4] Тәуелсіздік идеясын жырлайтын қазақ эпостарының қолжазба нұсқалары: сюжеттік ерекшеліктері және зерттеу, сақтау, жариялау мәселелері. Монография. – Алматы: ИД Кредос, 2011. – 324 б.
- [5] Янковски, Х. Крымские татары и ногайцы в Турции // www.noghay-alk.narod.ru «Ногай шоьлим».
- [6] Фарфоровский, С. В. Ногайцы Ставропольской губернии: Ист.-этногр. очерк Тифлис: Типография П.П.Козловского, [2], 1909. – 34 б.
- [7] Музыкальные и танцевальные традиции татар. / Сост. А.Б. Софийской. — Казань: ИЯЛИ, 2021. — (Серия «Обычаи и традиции татарского народа») 78 б.
- [8] Юнусова, Г.Ф. «От мунаджата – к колыбельной: жанровая трансфункция в музыкальном фольклоре татар», -Manuscript, 2025. 4676, 474-475б.
- [9] Галиуллин, А.Р. «Традиции татарского народного певческого искусства на примере творчества И. Шакирова» Журнал: Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств, 2023. - №4. - С. 166-170.

REFERENCES

- [1] Ishakov, D.M. Tatar halkynyң jetnografijasy // tatar halkynyң materialdyk zhәне ruhani мәdenieti, salt дәstýrleri zhөnindegі ағrashкы оқu praktikалық еңбекterдің biri. Бұл еңбек zhalpy tatar jetnografijasyn zhyjeli тыrде sipattajdy. Moskva., 2000. -338 b.
- [2] Babalar, sözi: Zhyztomdyk. – Astana: Foliant, 2013. T.91: Ғұрыптық fol'klor: Мұң-sheг өлеңderі. – 432 b.
- [3] Jagfarov, R.F. Balalar fol'klory. Kazan': Magarif, 2000. – B.159.
- [4] Тәuelsizdik idejasyn zhyrlajтын казак jepostaryнyң kolzhazba нұskalary: sjuzhettik ereкshelikteri zhәне zertтеu, saқтаu, zharıjalau мәseleleri. Monografija. – Almaty: ID Kredos, 2011. – 324 b.
- [5] Jankovski, H. Krymskie tatary i nogajcy v Turcii // www.noghay-halk.narod.ru «Nogaj sho'lim».
- [6] Farforovskij, S. V. Nogajcy Stavropol'skoj gubernii: Ist.-jetnogr. ocherk Tiflis: Tipografija P.P.Kozlovskogo, [2], 1909. – 34 s.
- [7] Muzykal'nye i tanceval'nye tradicii tatar. / Sost. A.B. Sofijskoj. — Kazan': IJaLI, 2021. — (Serija «Obychai i tradicii tatarskogo naroda») 78 b.
- [8] Junusova, G.F. «Ot munadzhata – k kolybel'noj: zhanrovaja transfunkcija v muzykal'nom fol'klore tatar», -Manuscript, 2025. 467 b, 474-475 b.
- [9] Galiullin, A.R. «Tradicii tatarskogo narodnogo pevcheskogo iskusstva na primere tvorchestva I. Shakirova» Zhurnal: Vestnik Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv, 2023. - №4. - С. 166-170.

Мухамбетжанова А.А.

ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА И ГРУПП ТАТАРСКОГО НАРОДА

Аннотация. В данной статье рассматривается музыкальный фольклор и традиции татарского народа с этномузыкологической и этнографической точек зрения. Главная цель исследования – выявление жанровых особенностей татарской музыкальной культуры и анализ её связи с традиционным музыкальным наследием тюркских народов, особенно казахского и ногайского, с использованием сравнительного метода. В исследовании использованы историко-этнографические данные, музыкальные и фольклорные материалы, а также экспедиционные записи.

В статье анализируются татарские народные песни, траурные обычаи, колыбельные, детские песни, народные песни, а также музыкальные фрагменты свадебных и похоронных обрядов. Кроме того, рассматривается музыкальный фольклор астраханских татар, их диалектные особенности и связь с ногайско-кипчакским культурным пространством. В исследовании описывается поэтическая и музыкальная структура татарских мелодий, их модальные и ритмические особенности, исполнительские традиции и импровизационный характер.

В работе также исследуется татарский хореографический фольклор, анализируются содержание, структура и социокультурная функция ритуальных танцев, таких как «Кияусы» и «Акчатыр». Кроме того, описываются праздничные традиции, национальная кухня, культура чаепития, свадебные церемонии и этнокультурные обычаи, сохранившиеся в диаспоре.

Результаты исследования показали, что древние пласты татарского музыкального фольклора сохранились в ритуальных церемониях и развивались в тесной связи с общей культурной основой тюркских народов. Также было показано, что в условиях современной глобализации сохранение, систематизация и научное изучение татарского музыкально-хореографического наследия является одним из важных направлений этномузыкологии.

Таким образом, музыкальный фольклор татарских этнических групп является важным культурным наследием, отражающим исторический путь, традиции и мировоззрение народа. Его изучение позволяет выявить особенности формирования национальной идентичности и межкультурных контактов. В то же время сохранение этих традиций требует систематической научной работы, поддержки культурных инициатив и передачи знаний новым поколениям.

Ключевые слова: татарский музыкальный фольклор, этномузыкология, ритуальные песни, астраханские татары, культура ритуальных танцев, музыкальная традиция тюркских народов, этнокультурное наследие.

Mukhambetzhanova A.A.

PROBLEMS OF RESEARCH OF MUSICAL FOLKLORE AND GROUPS OF THE TATAR PEOPLE

Annotation. This article examines the musical folklore and traditions of the Tatar people from ethnomusicological and ethnographic perspectives. The primary goal of the study is to identify the genre characteristics of Tatar musical culture and analyze its connection with the traditional musical heritage of the Turkic peoples, particularly the Kazakh and Nogai peoples, using a comparative method. The study utilizes historical and ethnographic data, musical and folklore materials, and expedition records.

This article analyzes Tatar folk songs, mourning customs, lullabies, children's songs, folk songs, and musical fragments from wedding and funeral rites. It also examines the musical folklore of

the Astrakhan Tatars, their dialectal characteristics, and their connection to the Nogai-Kipchak cultural space. The study describes the poetic and musical structure of Tatar melodies, their modal and rhythmic features, performance traditions, and improvisational nature.

The work also explores Tatar choreographic folklore, analyzing the content, structure, and sociocultural function of ritual dances such as "Kiyausy" and "Akchatyr." Furthermore, it describes festive traditions, national cuisine, tea drinking culture, wedding ceremonies, and ethnocultural customs preserved in the diaspora.

The study's results demonstrated that ancient layers of Tatar musical folklore were preserved in ritual ceremonies and developed in close connection with the shared cultural foundation of the Turkic peoples. It was also demonstrated that, in the context of modern globalization, the preservation, systematization, and scientific study of Tatar musical and choreographic heritage is a key area of ethnomusicology.

Thus, the musical folklore of Tatar ethnic groups is an important cultural heritage, reflecting the historical path, traditions, and worldview of the people. Its study allows us to identify the characteristics of the formation of national identity and intercultural contacts. At the same time, preserving these traditions requires systematic research, support for cultural initiatives, and the transmission of knowledge to new generations.

Keywords: Tatar musical folklore, ethnomusicology, ritual songs, Astrakhan Tatars, ritual dance culture, musical tradition of the Turkic peoples, ethnocultural heritage.